

Darko Dolinar

SAZU v Ljubljani

PRIJATELJEVA RECEPCIJA MURNA

Razmerje med Josipom Murnom in Ivanom Prijateljem velja v naši literarni zgodovini že dokaj dolgo za enega tistih pojavov v širšem okviru slovenske moderne, ki zaslužijo pač nekaj več pozornosti kakor samo bežno omembo. Odveč bi bilo podrobneje naštevati avtorje, ki so zbirali in objavljali gradivo o njem ter ga poskušali osvetliti z različnih plati, saj se je skoraj vsakdo, ki se je podrobneje ukvarjal s slovensko moderno oziroma zlasti z Murnom, moral ustaviti tudi ob našem problemu.¹ Razumljivo je, da se v vseh teh prizadevanjih kažejo nekatere skupne poteze, ki jih lahko povzamemo nekako takole:

Večina raziskovalcev izhaja iz ugotovitve, da je Prijatelj sopotnik slovenske moderne, ali če jo razumejo nekoliko širše, celo njen član; z vrstniki iz te skupine oziroma generacije ga poleg človeških, prijateljskih vezi družijo sorodni kulturno-ideološki in literarno-estetski pogledi. Zveza med Murnom in Prijateljem pa je še posebej zapisana v slovensko literarno zgodovino spričo tega, ker je ravno Prijateljeva posmrtna izdaja Murnove pesniške zbirke² šele pokazala naši javnosti celovitejšo in bolj poglobljeno podobo človeka in pesnika, kakor jo je bilo mogoče razbrati iz dotedanjih objav, in tako omogočila odločnejše odkrivanje novih potez v Murnovi poeziji in s tem preoblikovanje in prevrednotenje odnosa do nje.³ Toda kljub pomislekom, ki jih lahko imamo danes do Prijateljeve podobe Murna, je vsaj tisti njegov spis, v katerem je najpodrobneje izdelana, torej uvodni esej o Aleksandrovu iz *Pesmi in romanc*, ohranil nekakšno posebno mesto: če se izrazimo nekoliko pretirano, je tako rekoč postal integralni del Murnovega opusa.⁴

Spričo vsega tega je upravičeno, da poskušamo ponovno osvetliti Prijateljevo recepcijo Murna s pomočjo že znanega gradiva. Če se nočemo zadovoljiti z domnevo, da je pesnik pač po izjemno srečnem naključju dobil tako kompetentnega bralca in razlagalca, se moramo torej vprašati, v kakšnih okoliščinah je potekala ta recepcija, kakšne zakonitosti so jo usmerjale in kaj ji je omogočilo, da je tako prepričljivo vplivala na sodobnike in na poznejše rodove v široki publiki in v literarni zgodovini.

Razmerje med Murnom in Prijateljem je seveda kompleksno: to je najprej prijateljstvo med sošolcema, ki imata sorodne literarne interese in nazore in sodelujeta pri prvih publicističnih poskusih; poleg tega je to pozneje tudi odnos med avtorjem in urednikom ter med literarnim ustvarjalcem in zgodovinarjem, ki ga raziskuje in razlaga. O različnih platih tega razmerja priča cela vrsta dokumentov od njune medsebojne korespondence ter odmevov v korespondenci z drugimi do Prijateljevih tekstov, ki bodisi v celoti ali delno obravnavajo Murna, oziroma do njegovih izvajanj o drugih pesnikih ali tudi o splošnih,

¹ Najpomembnejše osvetlitve tega razmerja so prispevali: Anton Slodnjak v uvodih k izdaji *Izbranih esejev in razprav* Ivana Prijatelja (I-II, Ljubljana, Slovenska Matica, 1952, 1953), Dušan Pirjevec v opombah k *Zbranemu delu Josipa Murna* (I-II, Ljubljana, DZS, 1954), Joža Mahnič v razpravi *Ivan Prijatelj in slovenska moderna* (*Prijatelj zbornik*, Ljubljana, Slovenska Matica, 1975, str. 94–129; o Murnu zlasti str. 99–104) ter Jaro Dolar v knjižici *Slovenska moderna. Pričevanja o njenem sprejemanju in o literarnem ozračju ob njenem nastopu* (Ljubljana, Cankarjeva založba, 1977 – spremna študija ob faksimilirani izdaji pesniških prvenecv slovenske moderne, o Murnu zlasti str. 125–137). Naša razprava se opira na gradivo, ki je prikazano ali citirano v teh spisih, in izhaja tudi iz nekaterih njihovih problemskih sodb, četudi vsa takšna mesta niso posebej označena v opombah.

² Aleksandrov: *Pesmi in romanc*. Založil L. Schwentner. V Ljubljani 1903. – Prijatelj uvodni esej z naslovom *Aleksandrov* na str. III–XLII, ponovno objavljen v *Izbranih esejih in razpravah* I, str. 515–549; naši citati so povzeti po tej izdaji (odslej citirano kot IER).

³ Prim. Mahnič, n. m., str. 102–104; Dolar, n. m., str. 136.

⁴ O tem po svoje priča tudi zadnja izdaja Murnovih *Pesmi* (Ljubljana, Mladinska knjiga, 1979), kjer je Pirjevčevemu izboru in študiji pridružen na uvodnem mestu tudi Prijatelj esej.

načelnih vprašanih literature in umetnosti, ki implicitno osvetljujejo tudi njegov pogled na Murna.

Prijateljeva recepcija Murna je proces, ki traja od začetka njenega poznanstva v gimnaziji sredi devetdesetih let prejšnjega stoletja tja do Murnove smrti in še dlje. V tem procesu se posamezne poteze Murnove podobe pri Prijatelju dopolnjujejo in spreminjajo, kar bi bilo pri podrobnejši obravnavi vsekakor treba upoštevati in te spremembe soočiti z različnimi konteksti, npr. z razvojem Prijateljevih načelnih stališč o literaturi in umetnosti, z razvojem notranjih razmerij med četverico modernistov, s sodbami drugih treh o Murnu, z njihovim postopnim uveljavljanjem v javnosti. O tem je zbranega že dosti gradiva in formuliranih nekaj relevantnih razlag.⁵ Vendar bomo tu opustili razvojni vidik in se omejili le na najvažnejši tekst, ki je pač središčna točka Prijateljeve recepcije Murna: na njegovo izdajo *Pesmi in romanc* in predvsem na uvodni esej v tej zbirki.

Kot je ugotovila literarna zgodovina, je ureditev *Pesmi in romanc* še povsem Murnovo delo. Prijatelj se je po lastni izjavi ni dotikal in tudi ni sledil Murnovemu dovoljenju, da lahko popravlja ali izloča iz zbirke, kar se mu zdi slabo. Urednikovo delo je le *Dostavek*, ki pa preseneča zaradi skromnega obsega in zaradi izbora, v katerem je malo ravno pesmi iz tiste skupine, ki jo je Prijatelj sicer štel za umetniško najzrelejšo v Murnovem opusu – t. i. kmečke pesmi. Kriterij, po katerem je bil opravljen izbor v *Dostavku*, opisuje Prijatelj tako: »Kar se mojega dostavka tiče, je izbran seveda docela subjektivno. Sprejel sem vanj to, kar se mi je zdelo za Aleksandrova najznačilnejše, kar ilustrira njegov življenjepis boljše nego moje skromne besede, pa je vrhu tega samo ob sebi še dovolj umetniško.«⁶ Kakor je sicer izdaja *Pesmi in romanc* izraz priznavanja Murnove umetniške vrednosti, v širšem kontekstu, zlasti v primerjavi z Aškerčevo izdajo Ketteja in z odzivi nanjo, pa tudi zavestno literarno-programsko dejanje za uveljavitev ne le Murna, temveč sploh slovenske moderne, tako se na drugi strani v ureditvi izdaje kaže tudi urednikov odnos do pesnika, odnos, ki nikakor ni popolnoma pritriljen in brez pridržkov. Prijateljeva kritična stališča ki jih je mogoče razbrati že iz same ureditve *Pesmi in romanc* ter iz primerjave z rokopisnim gradivom, ki je bilo uredniku na voljo, so seveda veliko natančneje razložena in utemeljena v uvodnem eseju. Zato je čas, da si ga nekoliko podrobneje ogledamo.

Esej se začne z nekaterimi zanimivimi in značilnimi načelnimi trditvami in sodbami, h katerim se bomo še vrnili. Sledita jim dokaj natančen biografski prikaz in pa nekoliko krajša oznaka Murna kot pesniške individualnosti oziroma njegove poezije.

V biografski prikaz je Prijatelj vpletel zlasti tiste silnice, ki so po njegovem prepričanju odločilno vplivale na Murnovo osebnost. Tu je najprej družinsko poreklo kot osnovno dejstvo, ki ga je vnaprej opredeljevalo, namreč to, da je bil siromašen nezakonski otrok brez pravega doma. Za njegov nadaljnji razvoj so bila bistvenega pomena različna okolja pri čemer ta izraz ne pomeni le geografskega, temveč predvsem tudi socialni prostor. Prijatelj tu nadvse plastično in barvito opiše dvoje ljubljanskih mestnih okolij, v katerih je živel Murn, revno delavsko in obrtniško predmestje ter četrt, kjer je doma bogata in bahata slovenska meščanska kasta; obojemu pa stoji nasproti opis ljubljanske podeželske okolice, tako da sta pravzaprav mesto in dežela tista osnovna polarna dvojica, ki skupaj kot okolje opredeljujeta razvoj osebnosti.⁷

⁵ Sodbe vrstnikov in sodobnikov o Murnu in njegovi poeziji podrobneje prikazujeta Pirjevec, n. m., str. 323 sl., zlasti 331–342, in Do lar, n. m., zlasti str. 125–136.

⁶ IER I, str. 548.

⁷ »Poljane in Šempeter, potem pa okolica doli do Marije Device v Polju – to je sredi, ki je iz nje izšel Aleksandrov. Mesto in dežela – iz mesta ima svojo telesno pohabljenost in bolehnost – umrl je na mestni bolezn, jetiki – in pa rafiniranost duha; od poljanskih delavcev, ki so mu bili bratje, nezaupnost in mržnjo do ljudi, ki mu niso enaki, mržnjo, ki se je pri njegovi slabotnosti in kulturnosti spremenila v strah pred ljudmi; iz šentpeterskega predmestja oni smisel za ponosnost, s katerim je pozneje na deželi prej ko vse drugo odkril tip bahatega slovenskega kmeta. A v njem samem se je ta lastnost šentpeterskih mesarjev razvila v véliki ponos duha (...). To ima iz mesta. Bližina dežele pa mu je podelila nagnjenje do vseh kmetiških reči, veselje do prirode in bivanja v njej, ki ga je skrivala pred ljudmi še kot dete.« (IER I, str. 524–525).

Potem ko so tako pojasnjene temeljne črte Murnove osebnosti, nam Prijatelj podrobneje opisuje njegovo življenje v letih, ko ga je poznal in se z njim srečeval. Tu so ključnega pomena doživljaji, ki so povzročili eksistencialne pretrese, podobne, kot je bil že tisti prvi, ko so Murna v otroštvu odtrgali od rejnikov na deželi in ga odpeljali v mesto: tu je zdaj zavrtna ljubezen, propadli študij, neuspešni poskusi, da bi si utrdil življenjski položaj, beg iz mesta na deželo in v naravo, postopno napredovanje boleznih in bližanje smrti.⁸ Vse te doživljaje povezuje Prijatelj z značilnimi pesnikovimi osebnostnimi potezami, ki se izražajo tudi v njegovi poeziji.

Murnovi pesniški individualnosti se bliža Prijatelj tako, da najprej dokaj podrobno označi literarno smer, ob kateri se je Murn formiral:⁹ to pa je poezija evropske moderne, ki je doma na Francoskem. Nov pesniški ton je izraz dveh nasprotnih plati modernega človeka: na eni strani se izmučena, bolna duša izraža z rahlimi vzgibi, z občutji, ki so skoraj nevidne sledi dogodkov in stvari – to je čista lirika. Kadar pa se moderni človek loteva »starih davnih vprašanj bitja« v refleksivni liriki, ne more več graditi svojih odgovorov v celotnost sistema, ker je preveč skeptičen in ker nima moči za sintetično duhovno delo. Ne ustvarja filozofije, ampak neke vrste melanholijo, v kateri posluša utripe življenja in harmonične odzive vseh bitij. Tej, intimni strani duševnega življenja stoji nasproti druga, ki je bliže realnosti in je izraz svobodnega telesa oziroma njegovih instinktov ter njihov korelat v igri duha. Je polna drastičnih kontrastov; v njej se mešajo satira, humor, ironija, groteska; ustvarja novo logiko in estetikno smešnega; združuje nezdružljive stvari, postavlja najsvetejše poleg najprofanejšega.

Druga stran moderne lirike ni imela v Murnovi duševnosti nikakršne opore, zato pa mu je prva ustrezala kakor za nalašč. Bil je nežen, bolehen, osamljen in preplašen mestni otrok, in rahla občutja ter melanholična refleksivnost moderne lirike so našla v njem najustreznejši odziv, ker so bila tudi del njegovega sveta. Vendar mu francoska lirika kmalu ni več zadostovala in obrnil se je k slovanskim pesnikom, k ruskim romantikom in Mickiewiczu, pri katerih je iskal nečesa krepkega, velikega, žar, patos, ponos. Ob slovanskih pesnikih pa je Murn – tako kot Kette – spoznal, kako je prava poezija vedno zakoreninjena v narodu, in tako je prek slovanstva našel pot k slovenstvu. Tu je začel pri zemlji in ljudstvu, ki je z njo v zvezi, in je v kmečki motiviki našel svoje pravo področje. – Veliko dela je posvečal pesniški tehniki oziroma izrazu; ker je bil človek nenavadno tanko razvitih čustev, je zanje nenehno iskal neobrabljenih, svežih izrazov. Prizadeval si je ustvariti svojo, novo formo, tako v besednem izrazju kakor v podobah, verzju in ritmu. Seveda tega dela še ni dokončal, a ravno ob kmečkih motivih, pri katerih mu ni do pripovedovanja, temveč do krepkih, določno izraženih linij in barv, je bil na najboljši poti, da premeta verbalizem in si prisvoji plastiko, v kateri temelji sugestivnost poezije. – Tako se Prijateljova oznaka Murnove poezije strne v končno sodbo: »Aleksandrov je bil rojen lirik. V večini svojih pesmi se je še iskal, v svojih kmetiških se je našel. V njih je njegova pesniška fiziognomija . . . «¹⁰

Ob podobi Murna, kakršno razgrinja pred nami obravnavani Prijateljev spis, se zbuja vrsta vprašanj, ki zahtevajo podrobnejšo obrazložitev.

Najprej je treba spregovoriti nekaj besed o teoretično-metodološkem ogrodju Prijateljevega pisanja. To je biografski in kritični esej, vendar lahko v njem brez težave prepoznamo osnovne poteze čisto določenega znanstvenega modela – t. i. literarnozgodovinskega pozitivizma.¹¹ Prijatelj si predvsem prizadeva, da bi zbral vsa relevantna dejstva v zvezi

⁸ Prim. poročilo o Murnovi ljubezni do Alme in o posledicah njene odklonitve, ki jih Prijatelj opiše z značilnim izrazom »bankerot sanj«. (IER I, str. 526–527).

⁹ IER I, str. 535 sl.

¹⁰ IER I, str. 547.

¹¹ Za naslednja izvajanja prim.: Darko Dolinar, *Poezija in literarna zgodovina v delu Ivana Prijatelja*, Primerjalna književnost I, 1978, št. 1–2, str. 44–53; nekoliko predelana verzija: Dolinar, *Pozitivizem v literarni vedi*, Ljubljana, DZS, 1978, str. 86–97. (Literarni leksikon 5).

z Murnovim življenjem in pesništvom in jih po možnosti tudi podprl z dokumentarnimi dokazi. Že njegovi lastni spomini imajo vrednost avtentičnega pričevanja, ker je bil pač Murnov sodobnik in prijatelj. Vendar se ne zadovolji s tem, ampak navaja tudi Murnova pisma in se sklicuje na pričevanja drugih znancev.¹² Toda za teoretično-metodološko oznako Prijateljevega teksta je dosti bolj od tega osnovnega empiričnega postopka pomembno to, kako izbira gradivo in kako ga prikazuje ter razlaga. To lahko na kratko strnemo v ugotovitev, da je po njegovem prepričanju Murnova poezija pristen izraz njegove osebnosti, njen duševni ustroj pa je mogoče prepričljivo razložiti po biografski poti, ker se je formirala v konkretnih doživljajih in pod empirično določljivimi zunanji vplivi.

Če poskušamo najti v tekstu silnice, ki bi ustrezale tainovskim ali siceršnjim pozitivističnim determinantam, se izkaže, da Prijatelj ne pripisuje tako rekoč nobene vloge pesnikovemu rodu oz. poreklu v smislu biološke ali dedne determiniranosti. Res sicer izvaja posledice iz Murnovega nezakonskega rojstva, vendar sodi to popolnoma v socialno-empirično območje. Dosti večjo vlogo ima okolje, ki je, kot smo lahko ugotovili, predvsem socialno relevantno. Naslednji pomemben faktor je vladajoča literarna smer – evropska oziroma francoska moderna, ki je »zašla« tudi na slovenska tla. Prijatelj razlaga značilne lastnosti moderne literature kot izraz moderne duševnosti, tu pa se njegovo utemeljevanje ustavi, saj se več ne sprašuje o morebitnih zunajliterarnih in zunajduhovnih vplivih na oblikovanje moderne duševnosti oziroma jih samo nakaže s trditvijo, da se ujemajo s celotno tamkajšnjo, torej očitno nacionalno kulturo.¹³

Ali je torej mogoče trditi, da je Murn kot človek in kot pesnik determiniran v pozitivističnem smislu?

Prijatelj se o tem nikjer neposredno ne izjasni, niti ne uporablja termina determiniranost ali celo determinanta. Vendar tako sugestivno razlaga oblikovanje Murnovih bistvenih duševnih značilnosti z vplivi okolja in ključnih doživljajev, da zbuja vtis o nekakšnem nujnem, določenem, nemara celo zakonitem poteku. Podobno je z njegovo oznako Murna-pesnika. Funkcijo okolja oziroma sklopa zunanjih vplivov dobi tu vladajoča literarna smer, toda pesnik iz nje izbere, si prisvoji in samostojno razvija dalje samo tisto, kar se ujema z njegovim temeljnim duševnim ustrojem, česar pa ne dobi v njej, si poišče druge, denimo v literarni tradiciji (pri slovanskih romantikih, pri Mickiewiczu). Tako se, po Prijateljevih besedah, pesniška individualnost oddeli iz svoje dobe.¹⁴ Tudi tu nam avtor nikjer izrecno ne govori o nujnosti ali determiniranosti takšnega razvoja, vendar jo dovolj prepričljivo sugerira, tako da si je ob danih predpostavkah nemogoče misliti, da bi se bil Murn lahko razvijal bistveno drugače. Osnovni deterministični vzorec je torej podan, dasiravno ni dosledno izpeljan in do kraja razvit. (Tako se Prijatelj npr. sploh ne vpraša, kako da je Murn postal umetnik in to ravno pesnik.) Vendar tudi tak, kakršen je, povsem zadovoljuje potrebe esejističnega uvoda v pesniško zbirko, saj ga prekriva tako rekoč v celoti in mu daje potrebno utemeljitev.

V opisano idejno-metodološko mrežo razlage in argumentacije je vpletena vrsta konkretnih literarnozgodovinskih oznak, kritičnih stališč in eksplicitnih ali implicitnih vrednostnih sodb, ki bistveno opredeljujejo Prijateljevo recepcijo Murna.

Murn je za Prijatelja samo lirični pesnik; njegovo prozo omeni z enim samim stavkom in še tu govori le o podlistkih. To je najbrž treba pojasniti z dejstvom, da ni poznal kaj dosti Murnovih proznih spisov, ki so bili objavljeni pod psevdonimi ali anonimno in večidel šele pozneje evidentirani. Poleg tega očitno niti v slovenski literaturi niti v literaturi evropske moderne ni videl kaj dosti proznih del, ki bi jih lahko postavil ob velike stvaritve iz dobe realizma. Zato je razumljivo, da je bila njegova pozornost usmerjena izključ-

¹² Prim. IER I, str. 533–534; več o tem Pirjevec, n. m., str. 336–337.

¹³ IER I, str. 535–537.

¹⁴ IER I, str. 535.

no v Murnovo liriko. V zvezi s tem je nekoliko presenetljivo edino to, da celo ob novelah Čehova ni bil zmožen opaziti svojevrstnih kvalit et Murnove proze.¹⁵

Vidno mesto imajo v eseju vrednostne sodbe in stališča o Murnovem delu, ki pa jih ni mogoče povsem spraviti v sklad, ampak si delno celo nasprotujejo. Na eni strani gre za prepričanje, da se deli Murnov opus na dve fazi, da so umetniško dozorele le pesmi iz njegovih poznejših let, zgodnje pa nimajo prave umetniške vrednosti in pričajo le o napor nem iskanju ustrezne forme in izraza.¹⁶ Na drugi strani srečamo trditve, da je Murn umrl, preden je dozorel, da je sicer slutil prave umetniške cilje, a jih ni dosegel.¹⁷ Nekako na sredi med obema skrajnostma je sklep, da se je v večini svojih pesmi še iskal, v kmečkih pa se je našel, in da je v njih njegova pesniška fiziognomija.¹⁸

Nekaj opore za te trditve je utegnil dobiti Prijatelj v Murnovem lastnem odnosu do svoje poezije. Kot priča Murnova korespondenca, pa tudi njegovo ravnanje s pesmimi, je bil pesnik sam o sebi prepričan, da je napravil precejšen razvoj, saj je dokaj ostro sodil o svojih starejših pesmih, nekatere večkrat predeloval in jih dosti zavrge l: zbirko je zelo skrbno redigiral in res sprejel vanjo več pesmi iz zadnjih let. Ta kriterij si je prisvojil tudi Prijatelj. Na njegov odnos do Murnove poezije pa je brez dvoma močno vplivalo tudi to, kako so jo presojali Kette, Cankar in Župančič.¹⁹ V njihovi medsebojni korespondenci in drugje je ohranjena cela vrsta izjav o Murnovih pesmih in tudi o njegovi človeški podobi, ki so marsikdaj izredno ostre (največ pri Cankarju) in pričajo o pravem nerazumevanju. Še prva rokopisna redakcija zbirke, ki je l. 1900 krožila med Murnovimi vrstniki, jih ni mogla docela prepričati o njegovi umetniški vrednosti. Šele v zadnjih mesecih njegovega življenja in po smrti se je najprej Župančičeva in zatem tudi Cankarjeva sodba o njegovi poeziji spremenila na bolje. Odmevi teh kritičnih ocen in postopnega priznavanja se nedvomno oglašajo tudi pri Prijatelju, ki se ne more povsem otresti pomislekov o Murnovi človeški in pesniški nedozorelosti.

Če si hočemo razjasniti, kakšen je globlji smisel takšnih njegovih sodb o Murnu, moramo razširiti kontekst našega dosedanega razmišljanja in se vprašati, kakšen je Prijatelj ev odnos do sodobne slovenske in evropske literature. V ta namen si je treba najprej še enkrat ogledati njegov opis moderne evropske oziroma francoske poezije.²⁰ Tu so nekatere dokaj ostre negativne sodbe tudi izrecno formulirane, poleg tega pa jih je mogoče razbrati v izbiri izrazov in v načinu opisovanja: celo v navidezno nevtralnih ugotovitvah se skrivajo pridržki, tako da ne more biti nikakršnega dvoma, da Prijatelj to moderno poezijo odklanja. S tem da navaja na prvi pogled nevtralne, v resnici pa negativne karakteristike, ji pravzaprav implicitno očita pomanjkanje pozitivnih vrednot, ki naj bi bile očitno bolj metafizične in etične kakor estetske. (To je npr. jasno razvidno v njegovi trditvi, da se je Murn odvrnil od moderne francoske poezije in šel iskat pozitivne vrednote – nekaj krepkega, velikega, žar, patos, ponos – v slovansko romantiko.) Priznava ji potemtakem le to, da je avtentičen izraz moderne duše in da se povsem ujema z »ondotno hiperkulturo«, iz katere izhaja.

Te ugotovitve so vsaj na prvi pogled v svojevrstnem nasprotju z našim izhodiščnim prepričanjem, da je bil Prijatelj sopotnik oziroma član slovenske moderne, o kateri pa na splošno trdimo, da je iskala stik s sodobno evropsko literaturo in v svojem ustvarjanju rasla iz njega. To nas po svoje opozarja, da slovenska moderna niti svetovnonazorsko niti literarno-estetsko ni povsem enotna. Kje je torej Prijateljovo mesto v njej?

Če prav premislimo njegove opredelitve moderne lirike v eseju o Murnu, se izkaže, da je ne zavrača v celoti, temveč samo eno njeno smer (dasiravno tega ne pove, temveč go-

¹⁵ Slodnjak sicer opozarja, da je Prijatelj l. 1901 posvetil svoj izbor in prevod novel Čehova ravno Murnu (opombe k IER II, str. 452).

¹⁶ IER I, str. 548.

¹⁷ IER I, str. 518.

¹⁸ IER I, str. 547.

¹⁹ Glej opombo št. 5.

²⁰ IER I, str. 535–537; prim. tudi 517–518.

vori o njej kot celoti). Večino njegovih oznak – ločevanje na spiritualno in senzualno območje, na izmučeno in bolno dušo ter na svobodno telo, nato pa prisluškovanje najrajšjim občutjem, na duhovnem področju nemoč, skepticizem, na drugi strani pa izraz svobodne igre instinktov, drastika, ironija, groteska, mešanje svetega in profanega, združevanje nezdružljivega, razvrednotenje stare logike in estetike – vse to je mogoče razumeti kot opredelitev dekadence in samo delno tudi impresionizma.²¹

Prijatelj je že proti koncu devetdesetih let imel dokaj dober razgled po moderni evropski literaturi, vendar se je sam orientiral bolj po zgledih realistične psihološke proze, največ po ruskih pisateljih, in mu je bila Cankarjeva (in nemara tudi Župančičeva) zgodnja poezija v znamenju dekadence prav tako tuja kot njune načelne programske opredelitve za njo. Pozneje, ko sta se usmerila v literarnem delu vsak po svoje in je prišlo med njima do nazorskega razdora, se je Prijatelj postavil na stran Župančičevega optimističnega vitalizma in ostro zavračal Cankarjevo delo, v katerem je videl destruktivni, pesimistični kritizem v artistično izpoljeni formi.²²

Vendar ima Prijatelj literarni nazor v prvih letih tega stoletja še druge razsežnosti. Eno osrednjih mest zavzema v njem problem slovenske oziroma narodne umetnosti, ki ga je obširneje razvil v nekaterih esejih o upodabljalni umetnosti²³ (in se pri tem tudi zapletel v neposredno polemiko s Cankarjem). Vendar pa je zastavljen že v eseju o Murnu, in trdimo lahko, da zavzema v njem skorajda osrednje mesto. Prisoten je že v ugotovitvi, da je Murn – tako kot Kette – ob slovanskih pesnikih spoznal, da je sleherni prava umetnost zakoreninjena v narodu, in da je prek tega našel pot k slovenstvu.²⁴ Tako torej srečamo pri Prijatelju kategorijo nacionalne opredeljenosti, ki je v različnih variantah obvladovala razmišljanje o literaturi in sploh umetnosti od romantične filologije in kritike prek pozitivistične literarne zgodovine do začetkov duhovnozgodovinske smeri ob prelomu stoletja.²⁵ Vprašati se je treba, kakšen pomen ima v Prijateljevem celotnem pogledu na literaturo: ali gre za eno izmed determinant v vzročno genetični shemi literature in umetnosti ali za ideološko nalogo, ki sili literaturo in umetnost k sodelovanju pri izpolnjevanju nacionalnega programa. Glede prve možnosti Prijatelj tekst ni popolnoma jasen, vendar bržkone ne gre zanjo, saj deterministična veriga niti v njegovi razlagi osebnosti niti v razlagi dobe oziroma literarne smeri ni speljana tako daleč, da bi segla do narodnega značaja ali narodnega duha kot ene temeljnih determinant. Prej gre torej za drugo možnost, saj Prijatelj izrecno postavlja zahtevo po slovenski, narodni umetnosti kot najvišji cilj, h kateremu naj se usmerja literarni razvoj.²⁶ Tu pa se je treba vprašati, ali s tem ne določa literaturi neke funkcije, ki je v nasprotju z njeno estetsko avtonomnostjo – h kateri je težilo, kot je znano, tako literarno ustvarjanje kot kritična in estetska misel moderne.

Odgovor na to je treba iskati v celotnem sklopu Prijateljjevih pogledov na izvor, bistvo in funkcijo literature. Ti pogledi so se oblikovali nekako med dvema nasprotnima poloma: to je bila na eni strani njegova filološka in literarnozgodovinska izobrazba v znamenju pozitivistične metodološke orientacije, na drugi strani njegova pripadnost literaturi in

²¹ O tem pričajo tudi imena avtorjev, ki jih Prijatelj na tem mestu navaja kot ilustracijo: Schnitzler, Hofmannsthal, Altenberg, Verlaine, Baudelaire, Aristide Bruant, Maeterlinck, izmed starejših le Heine; v tej zvezi pa se pojavita tudi Cankar in Župančič.

²² O Prijateljevem razmerju do Cankarja in do Župančiča podrobneje razpravljata Slodnjak in Mahnič v navedenih spisih (op. 1).

²³ IER I, str. 538, 541, 543.

²⁴ Prim. eseje *Izprehodi po Parizu*, *Dunajska Secesija*, *Moderna manira* in *Žitkov Poc*, *Umetniški cilji* ter Slodnjakove komentarje k njim v IER II.

²⁵ Prim. Dolinar, *Pozitivizem*, str. 50–52, 55.

²⁶ Prim.: »Kje je dandanes pri nas duša, ki bi obromala košček sveta, ki mu pravimo 'slovenska zemlja', pa bi se potem zamislila v skrivnost te zemlje in naroda, ki hodi od dne do dne bolj nezadovoljen po njej in ves zastrašen od bledeh prikazni, ki nas je v poslednjem času z njimi kaznovala Evropa. Ves pekel se je razlil med naše ljudstvo. Kje je prerok, svečenik zdrave, sočne zemlje, močan mož, ki bi vsaj iz najboljših naših ljudi izgnal strahove, vse te bledečne izrodke tuje kulture in poklical narod od tujega k domačemu delu? – Slovenska umetnost se išče, a naši mladi telenti mrjô. (... Aleksandrov:) »Napravil se je bil na pot, vodečo proti templju naše umetnosti, pa je omagal sredi pota. On ni še nič povedal svojemu narodu, ker še ni bil prišel do tribune. Ali z lastnimi koraki je zaznamoval pot, ki je na nji slutil cilje naše umetnosti. In da jo vidijo vsi, to pot, jo je začrtal s svojo krvjo, potrdil s svojim življenjem.« (IER I, 517–518).

kritično-estetski misli evropske moderne, zlasti simbolizma.²⁷ Prva orientacija je temeljila na implicitnem pogledu na literarno delo kot proizvod determinirane osebnosti in s tem kot odraz empirične realnosti, v katero je vpeto po nastanku in večidel tudi po funkciji. (Ob tem ne smemo pozabiti, da se je Prijatelj med študijem slovenske literarne preteklosti izostril pogled ravno za preporoditeljski pomen literature, se pravi za njeno funkcijo v empiričnem socialnozgodovinskem svetu, v okviru narodnega razvoja.) Na drugi strani je estetska orientacija v znamenju simbolizma vzpostavljala popolnoma drugačna razmerja, po katerih sodita literatura in umetnost kot izraz svobodnega individua v avtonomno estetsko sfero, ki je duhovne narave in nad sfero empirične realnosti. V prostoru med tema dvema težnjama je Prijatelj iskal različne in čedalje bolj kompleksne teoretične rešitve. Tako je poskušal združiti nasprotja v polarni koncepciji pesnika in občana,²⁸ se pravi ustvarjalca avtonomne poezije, ki se ravna le po zakonih lepote, in ustvarjalca literature, ki se podreja pragmatičnim, socialnim in moralnim kriterijem. Ta koncepcija pa je prinesla s sabo precejšnje težave za smotrno znanstveno, tj. zgodovinsko raziskovanje in tudi za vrednotenje, zlasti pri slovenski literaturi, zato jo je Prijatelj preoblikoval²⁹ v koncepcijo literarne umetnosti, ki je po svojih osnovah in po nastanku sicer v določeni meri vezana na empirično realnost, vendar se kot delo individualnega ustvarjalca prebija iz determinističnih vezi in s svojimi vrhovi dosega avtonomno umetniško sfero; obenem pa ravno s tem, da ostaja zvesta svojemu estetskemu bistvu, opravlja tudi posebno funkcijo v narodnem razvoju, vendar ne več v njegovi empirični, socialnozgodovinski, temveč v metafizično teleološki razsežnosti. Zato Prijatelj trdi, da je umetnost oziroma literatura organična življenjska funkcija naroda, ki z njo išče pot k lepoti, njen literarnozgodovinski prikaz pa slika, ki je ogledalo naroda in obenem reflektor, ki mu kaže pot navzgor in naprej.³⁰

V eseju o Murnu vsa ta problematika še daleč ni razvita. Vendar pa s pomočjo nakazanih stališč, ki so se v celoti izrazila šele veliko pozneje, lahko zaslutimo glavne obrise tiste predstave o slovenski literaturi, ki je bila Prijatelju pred očmi kot idealni cilj in mu je tudi določala vrednostne kriterije.

Ker je literatura zanj izraz osebnosti ustvarjalca, jo najprej vrednoti po avtentičnosti izraženega doživljanja (poleg tega pa še po popolnosti oblike, tj. tehnike izražanja, in po medsebojni skladnosti vsebine in oblike). Takrat ko je Murn dozoreval v pesnika, je spoznaval poezijo evropske moderne, ki je »izraz moderne duše«. Kolikor je torej njegov duševni ustroj soroden določenim območjem te »moderne duše«, se lahko avtentično izraža s pesniško motiviko in tehniko, kakršna se je razvila v tej poeziji, in kolikor to tehniko obvlada, toliko so njegove pesmi umetniške. Vendar je pesnik pripadnik svojega naroda, in šele kadar njegova poezija izraža poleg individualnih tudi elemente kolektivne duševnosti, lahko doseže višjo vrednost. Zato je umetniški vrh Murnove poezije njegova kmečka lirika, pesmi z motiviko domače zemlje in ljudi. To pa je tudi največ, kar je lahko Murn dosegel v kratkem življenju, dasiravno nam Prijatelj zatrdi, da bi bila Kette in on gotovo »šla dalje skozi vse sloje naroda do najvišjih ciljev njegovih«.³¹ Zastavljene so torej naloge, ki so v zvezi s cilji narodovega razvoja. Teh nalog pa ne more opraviti katera koli poezija, četudi je avtentičen izraz individualnega doživljanja v idealni umetniški obliki. Sklepamo lahko, da poezija, ki je izraz izmučene, bolne duše ali sproščene igre telesnih nagonov, za to ni primerna; prav tako ne poezija, ki izpopolnjuje samo svojo artistično plat, ali tista, ki prevzema tuje literarne vzorce in vplive. (Ob tem nam postane bolj razumljivo, zakaj Prijatelj tako ostro zavrača odmeve dekadence v slovenski literaturi.)³² Za

²⁷ O njej priča mdr. zgodnji esej *Perspektive. Estetičen načrt* (IER II, str. 21–31; prva objava 1906).

²⁸ *Pesniki in občani*, IER II, str. 1–20. (Prva objava 1917).

²⁹ V tekstu z naslovom *Literarna zgodovina*, ki je pravzaprav nastopno predavanje na ljubljanski univerzi leta 1919. (IER I, str. 1–36).

³⁰ Glej IER I, str. 36–37.

³¹ IER I, str. 543.

³² Prim.: »(...) oni, ki se love med kričaviimi senzacijami tujih literatur (...) oni, ki poželjivo hlastajo po naplavini tuje, težke in opojne reke, razlivaajoče se čez literarni evropski trg in potem molče tišče pene, ali pa govore rjavojeedko slino v obličje vsakemu, ki se jim približa.« (IER I, str. 517; prim. tudi citat v opombi 26).

to je primerna in poklicana poezija, ki strogo varuje svojo estetsko avtonomnost, obenem pa vzpostavlja pozitivne ideale in vrednote ter odpira optimistično perspektivo, poezija, ki je izraz formiranega individua, močnega duha, tako da lahko deluje mobilizacijsko, ne da bi se podrejela pragmatični tendenci. Skratka, to po Prijateljevem tedanjem mnenju ne more biti Murnova in še manj Cankarjeva, pač pa edinole Župančičeva poezija.³³ Zato Prijatelj trdi, da je Murn umrl, preden je dozorel, in da ni dosegel cilja naše umetnosti.

Naposled se je treba vprašati še to, kaj je Prijateljevi recepciji Murna omogočilo tolikšen odmev in vpliv.

Razlogov za to je več. S tem da je Prijatelj ustoličil Murna kot umetnika, kot enega izmed četverice avtorjev moderne, je hkrati tudi jasneje začrtal fiziognomijo cele skupine ter jo podprl pri njenem uveljavljanju. Če gledamo samo v glavnih potezah in zanemarimo notranjo diferenciacijo, je torej izražal težnje, cilje in kriterije smeri, ki je prevzemala vodilno vlogo v slovenski literaturi. To dogajanje pa je bilo v nekem smislu zakonito in ne naključno, saj je uspešen prodor moderne morala spremljati pripravljenost na sprejem pri širšem občinstvu. V tem sklopu je lahko tudi Prijatelj prikaz Murna naletel na tako ugoden odmev.

Prijateljeva interpretacija Murna pa je bila tako učinkovita in prepričljiva tudi zaradi tega, ker si je njegovo pisanje pridobilo avtoriteto še po drugih vidikih: avtor je bil sam neposredna priča Murnovega življenja in literarnega delovanja, poleg tega pa je svoj prikaz argumentiral in mu dal teoretično ogrodje, ki se je ujemalo z vladajočim znanstveno-metodološkim modelom.

Spričo vsega tega lahko ugotovimo, da je Prijateljeva interpretacija Murna obdržala veljavnost in prepričljivost, dokler je na Slovenskem prevladoval tak tip literature in kritičnega mišljenja o njej, kakršnega je uveljavila moderna. Šele po nastopu drugih smeri, ki so prinesle s sabo bistveno drugačne tipe poezije, so bili mogoči tudi drugačni pogledi na Murna. Kljub temu je Prijatelj esej ohranil v zvezi z Murnom vrednost nekakšnega, če lahko tako rečemo, klasičnega dela. Ker pa po drugi strani predstavlja tudi enega prvih uspešnih poskusov uveljavljanja pozitivistične literarnozgodovinske metode, je obdržal podobno mesto tudi v zgodovini naše literarne vede.

Vatroslav Kalenić

Filozofska fakulteta v Ljubljani

IZ SOCIOLINGVISTIČNE PROBLEMATIKE JEZIKA HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI 19. STOLETJA

Kmalu bo preteklo sto petdeset let, odkar je peščica intelektualnih zanesenjakov, fantastov, takratnih aristokratov in meščanskih pustolovcev začela svojo tekmo s preteklostjo, sedanostjo in vsečasnostjo, sto petdeset let, odkar so horvati, ilirci, hrvatski, narodni in ilirski preporoditelji ter prosvetitelji pričeli boj, da bi prerasli vsiljeni in podedovani lokalizem, provincializem, svoje in tuje zapečkarstvo, stopetdeset let – in vsak, kdor želi, še zmeraj lahko sliši to bobnenje tekme s časom. To je bilo brez precedensa in brez zgleda v vsej naši dotedanji zgodovini.

³³ Več o tem pri Slodnjaku in Mahničju v navedenih spisih (gl. op. 1).